

OSMANLILAR'DA DEVLET ARŞİVİ

Bugün başta dünyanın en büyük bir arşivi olan Başbakanlık Arşivi olmak üzere Türkiye arşivlerinde, milyarlarca yaprak tarihî vesika bulunmaktadır. Bu zenginlik, atalarımızın, Osmanlı Türklerinin yazılı kâğıda karşı gösterdikleri dikkât ve sevginin sonucudur. Osmanlı devlet teşkilâtında vesikaların ne kadar itina ile yazılıp korunduğu hakkında kısa bir fikir edinmemiz, bu iddiamızı ispat etmeye kâfidir.

Osmanlılarda devlet vesikaları yâ yaprak veya ciltli defter halinde düzenlenip muhafaza edilirdi. Defterler, yıllara göre sıralanarak evrak mahzenlerinde saklanırdı. Yapraklarsa, vesikanın önemine göre atlas veya âdî kumaştan keselere konurdu. Keseler, Osmanlı hanedanının rengi olan al renkteydi. Birkaç kese bir torba hâline getirilir, birkaç torba da bir sandığa yerleştirilirdi. Torbaların üzerine mürekkeple ve sandıkların üzerine de etiket yapıştırılarak muhteviyatları belli edilirdi. Devletin her dairesinde umumiyetle bir günün evrakı bir tomar, bir ayın evrakı bir torba, bir yılın evrakı ise bir veya birkaç sandık teşkil ederdi. Sandıklar, ya Topkapı Sarayındaki padişah arşivine veya Paşa Kapısı'ndaki sadâret yani başbakanlık arşivine gönderilirdi.

Eski vesikalardan incelenmek üzere bakanlıklara, ve kalemlere getirilenler, gece getirildikleri yerde bırakılmazlar, incelenme bitmemişle bile arşiv-mahzenlerindeki yerlerine konup ertesi sabah tekrar çıkarılırlardı. Bu kanuna sadrâzam bile uymaya mecburdu.

Osmanlı devletinde “hazine” adı verilen üç teşekkülden biri de, “Defter-hâne Hazînesi” denen bugünkü mânasıyla büyük arşivdi. Arşive “hazine” denmesi bile, ne derecede değer verildiğini göstermeye kâfidir. Bu hâzinenin vesikaları, çeşit bakımından, sayılamayacak derecede çoktur. Başta, padişahların elyazlarıyla “irâde” denen emirlerini muhtevi hatt-ı hümayûnlar gelirdi. Sonra, Dîvân-ı Hümayûn'un yani imparatorluk bakanlar kurulunun müzakere zabıtlarını içine alan “Mühimme Defterleri” vardı. Nihayet, gene en önemli vesika çeşitleri arasında, “mufassal” denen defterler bulunurdu. Bu büyük defterler, belirli bir İdarî bölgenin sayımını bütün tafsilâtıyla gösterirdi. Her sancağın yani ilin her kazâsındaki bütün vergi ve resimler, mahalle ve köy köy kaydedilirdi. Vergi mükelleflerinin hepsi isimleriyle yazılırdı. Vergiden çeşitli sebeplerle muaf olan şahıs, köy, otlak ve bölgeler de teker teker, muafiyet fermanlarının kayıtları düşülerek sayılırdı. Gümrük ve transit gelirleri dikkatle işlenirdi. Her sancak ve eyalete ait özel kanun-nâmeler, bu defterlerin başına dercedilirdi. Her defter, sayım görevlileri tarafından doldurulduktan ve gerekli tasdik şerhleri aldıktan sonra, bizzat padişahın mührüyle mühürlenip arşive konurdu. Bugün hemen hepsi elimizde olan bu

defterler, Osmanlı İmparatorluğunun İçtimaî yapısını inceleyecek tarihçiler için, en önemli belgeleri teşkil etmektedir.

Yukarıda mahiyetleri anlatılan her mufassal defterin bir de “mücmel” denen özeti vardı. Mücmel defterlerde şahıslar teker teker gösterilmez, vergiler köy ve şehirlere göre toplanarak kaydedilirdi. Mücmeller, hükümdar, sadrâzam ve diğer büyük görevlilerin incelemesi için hazırlanmış belgelerdi. Çünkü bu şahısların, mufassal defterleri tetkik edecek vakitleri yoktu.

Her zümreye, meselâ haslara, zeâmetlere, tımarlara, yeniçerilere, yürüklere, akıncılara, her daireye ait “rûznâmçe” denen defterler de önemliydi. Nihayet mahkeme zabıtları “kadı sicilleri” denen binlerce sayfalık defterlerde toplanıp ciltlenir, vakıfnâmeler tomar hâlinde saklanır, gelen mektuplar ve giden mektupların kopyalan özenle muhafaza edilirdi. Asya, Avrupa ve Afrika'nın pek çok ülkesi yüzlerce yıl Türk idaresinde kaldıkları için, bu ülkelerin o asırlara ait tarih belgeleri bugün o devletlerde değil, Türkiye arşivlerinde bulunmaktadır. Bazı defterler iki nüsha olarak yazılıp, bir nüshası, ait olduğu eyalet ve vilâyetlerin merkezlerine gönderilirdi.

Defterhâne Hazînesi'nin en büyük âmiri, “nişancı” denen ve Dîvân-ı Hümâyûn yani kabine üyesi bulunan devlet bakanı idi. Ancak arşivin idari işlerinden “Defter Emîni” denen yüksek memur sorumluydu. Bir defter, hattâ alelaide bir yaprağın incelenmek için bu arşivden çıkarılması, ince kurallara bağlanmış ve bu kurallar, yazılı kanunlar hâlinde tespit edilmişti. Bizzat sadrâzamin yazılı emri olmaksızın, nişancı paşa bile hiç bir vesikayı arşiv dışına çıkaramaz ve hiç bir vesika üzerinde kalemle bir harf bile değiştiremezdi. Sözlü emirle arşivden belge çıkartmak hakkı yalnız hükümdara aitti. Bir kayıt işlenmek veya incelenmek üzere arşivden vesikanın çıkarılması şöyle olurdu: Sadrâzam, istediği defteri kaydederek çıkartılması için nişancı paşaya bir ferman gönderir, bu fermanın üzerine nişancı paşa el-yazısıyla “defteri gele” kaydını koyup Defter Emîni'ne yollardı. Defter Emîni, belgeyi çıkartarak nişancı paşaya verir, nişancı paşa da sadrâzama bizzat götürüp teslim ederdi. Eğer belge sadrâzamdan başka bir bakan tarafından istenmişse nişancı paşa, o bakanı makamına çağırıp defteri verirdi. Divan kâtipleri tarafından vesikaların çalınması, saklanması ve tahrif edilmesinin cezası idamdı. Bu yüzden 1590 yılında 3 divan yani bakanlar kurulu kâtibi idam edilmiş, bundan haberi olup da ihbâr etmeyen 6 kâtibin de tek elleri kesilip devlet hizmetinden çıkarılmışlardı.

Kaynak: Yılmaz Öztuna, Türk Tarihinden Yapraklar, MEB, İstanbul, 1989. S.104-107